

24.01.2018

Жабін С., Казьміна О., Василюк О.

Міграційні наміри молодих учених НАН України: за даними соціологічного опитування 2017 р.

Вступ

У нашій статті [«Молоді науковці: соціальний стан та умови праці в Національній академії наук України»](#), яка базувалась на даних соціологічного опитування 2016 р., ми зробили висновок про незадовільність соціально-економічного становища молодих учених НАН України та відзначили у респондентів значне бажання працювати за кордоном (середнє значення – 42,2 %). В опитуванні 2017 р. наукової молоді НАН України ми вирішили спеціально дослідити показники академічної мобільності та міграційні наміри, які за нашої гіпотезою тісно пов'язані з економічним фактором ([Спільне](#)).

Загальні тенденції руху населення України

У складній соціально-економічній ситуації Україна втрачає промисловість, інфраструктуру, працездатне населення та науковий потенціал. Так, за даними Держстату, тільки у 2016 р. чисельність населення України зменшилася внаслідок природного та міграційного рухів населення (тобто без еміграції) на 176 тис. осіб, зокрема міського – на 102,7 тис., сільського – на 73,3 тис. (Державна служба статистики 2016: 1). А за інформацією Державної прикордонної служби України [впродовж січня – травня 2017 р. українсько-російський кордон на в'їзд в Україну перетнуло 1,997 млн осіб](#), на виїзд з України – 2,165 млн осіб.

З погіршенням економічного стану питання економічної/трудової еміграції працездатного активного населення стає дедалі більш гострим у нашій країні. За період 2012–2017 рр. [гарантований державою борг зріс майже в чотири рази](#), що збільшує тягар для платників податків (Міністерство фінансів України 2013; Державний та гарантований державою борг України). Середня заробітна в Україні на період січень – вересень 2017 р. становила приблизно 259 дол. США (6847 грн), а в грудні 2012 р. – 422 дол. США (3377 грн) за тодішнім курсом (Державна служба статистики України 2017: 21, 7).

«Визначальною рисою українських трудових мігрантів є високий рівень освіти та професійного досвіду: 37 % з них отримали вищу освіту, а 41 % – закінчили загальну середню школу або отримали спеціальну освіту».

Розгорнуті статистичні дані або дослідження саме з проблеми еміграції українських вчених знайти доволі складно, більш доступні праці із загальних тенденцій руху населення. Наприклад, комплексне дослідження [«Міграція як чинник розвитку в Україні»](#) стверджує, що визначальною рисою українських трудових мігрантів є високий рівень освіти та професійного досвіду: 37 % з них отримали вищу освіту, а 41 % – закінчили загальну середню школу або отримали спеціальну освіту. Дослідження оперує термінами «висококваліфікований» та «високоосвічений», проте не виділяє вчених (Міграція як чинник розвитку в Україні 2016: 40).

Зростають також сумніви щодо достовірності даних офіційної статистики та показників загальної еміграції населення, оскільки останній перепис населення відбувся 2001 р., а новий очікується у 2020 р. (через дорожнечу та

невигідність політикам його неодноразово переносили). До того ж складно побачити повну картину через військовий конфлікт на Сході України та анексію Криму.

Співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України [Л. Ткаченко виділяє щодо населення України три тренди](#): скорочення населення внаслідок депопуляції, старіння населення через скорочення контингентів населення працездатного віку та переважання потоків трудових міграцій над постійними. Причому тенденція трудових сезонних міграцій пов'язана з людьми із середньою освітою, які, з одного боку, працюють за напрямками, що не потребують значної кваліфікації (сільське господарство, будівельно-ремонтні роботи, догляд за людьми старшого віку), а з іншого боку – їм вигідно витратити зароблені кошти в Україні, а не виїжджати на постійне місце проживання.

Як правило, доступними є лише дослідження руху окремих соціальних груп. Наприклад, дотичним до нашої теми є питання освіти в інших країнах. Дослідження показують, що за останні роки стрімко зростає чисельність українських громадян в іноземних університетах: динаміка з 2009 по 2015 р. становила 129 %. Якщо порівнювати два останні роки, то приріст становить майже 29 %, або ж 13 266 осіб. Причому 2/3 цього приросту становлять українці, які навчаються в польських університетах. [Більшість українських студентів, що навчаються за кордоном, мігрували, саме щоб здобувати освіту за кордоном з намірами там залишитися на постійне проживання, бо можливості для навчання вдома є, але якість освіти нижча, ніж у країні призначення.](#)

Результати нашого опитування ми будемо порівнювати з показниками та висновками аналогічного дослідження (Щурок Е. М., Пушкевич С. О.), яке було проведено у лютому 2016 р. в НАН Білорусі та в якому окрема увага приділяється міграційним намірам молодих учених (Щурок и Пушкевич 2016).

Основні висновки авторів дослідження щодо міграційних намірів молодих учених Білорусі:

1) серед опитаної наукової молоді 24,5 % мають активний тип міграційної поведінки, тобто вони хочуть вирішити багато проблем шляхом виїзду за кордон або для тимчасової наукової роботи, або на постійне місце проживання;

2) до основних факторів виїзду вчених за кордон на постійне місце проживання є економічний та особистий. А основним фактором для виїзду на тимчасову наукову роботу є підвищення свого професійного рівня та кваліфікації (Щурок и Пушкевич 2016: 204–205).

Важливі, на нашу думку, відмінності між НАН України та НАН Білорусі:

1. НАН Білорусі (7 відділень сьогодні) має меншу кількість напрямів досліджень та дослідників, ніж НАН України (14 відділень сьогодні).

2. За дослідженнями кадрового потенціалу О. Поповича та О. Костриці у 2015 р. на 1 млн населення Білорусь зберегла 1779 дослідників, а Україна – 1191. У Білорусі до 2011 р. був притік молоді в науку, потім спад, останні роки (2014–2016 рр.) відбулася стабілізація. В Україні є спад з 2008 р., який посилюється після 2011 р. Отже, ситуація з науковими кадрами в Білорусі краща, ніж в Україні, проте її не слід вважати позитивною. У середньому по ЄС за 2013 р. цей показник дорівнював 3388,3 (наприклад, Німеччина – 4355,4). І саме

цей рівень ми вважаємо нормою для розвинутої країни (Попович и Кострица 2017: 215).

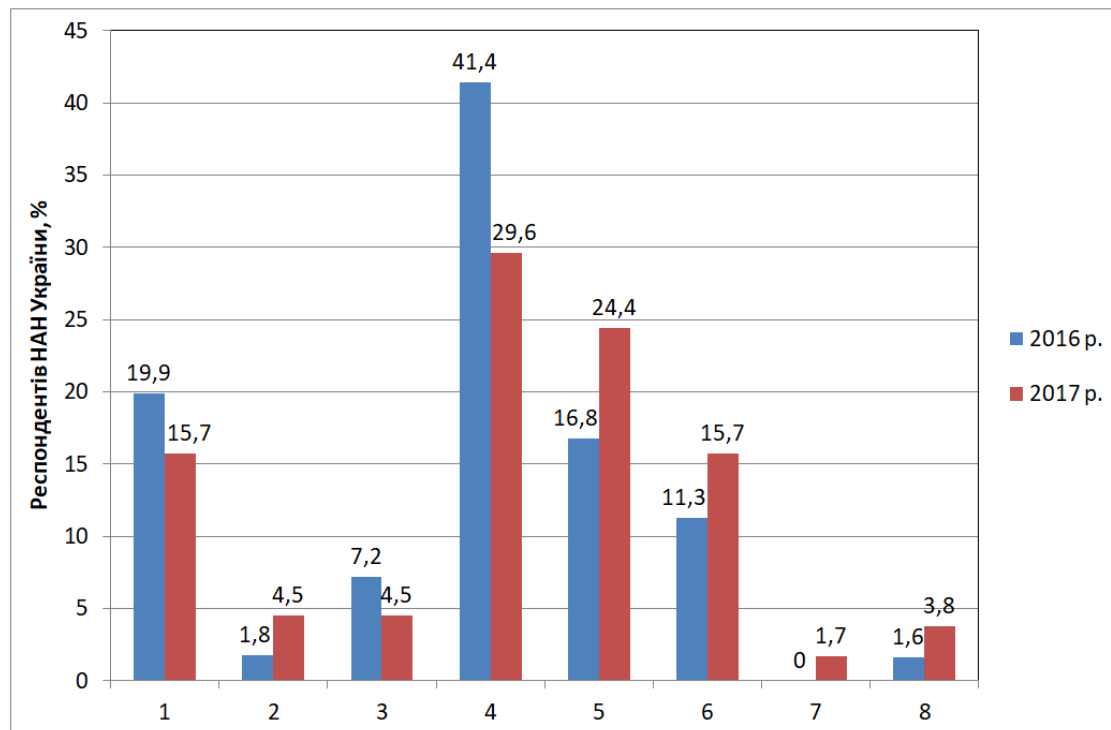
3. У Білорусі був більш-менш збережений державний сектор промисловості (машинобудування та металообробка), а економіка України дедалі більше перетворюється на сировинну (металургія, хімія та сільське господарство), тому НАН Білорусі як державна структура завдяки адміністративним зв'язкам має кращі можливості для економічного розвитку. [За словами голови Президії НАН Білорусі В. Гусакова:](#)

У 2012 р. на кожний рубль бюджетних коштів, виділених НАН Білорусі, було отримано три з половиною рублі коштів, зароблених власними силами. Статистика 2013 р. не тільки підтверджує ці результати, але й демонструє стабільне зростання по всім ключовим показникам соціально-економічного розвитку (Гусаков 2014: 54).

Звичайно, що співвідношення між товарами, послугами, замовленнями державних підприємств, бізнесу та особливо грантами є важливим, проте значні додаткові кошти дають можливості для покращення стану матеріально-технічної бази досліджень.

Репрезентативність соціологічного дослідження

Опитування молодих учених НАН України здійснювалося у квітні – серпні 2017 р. шляхом розповсюдження електронних анкет для анонімних респондентів. Загалом у НАН України було опитано 287 молодих учених із 14 відділень і 3 установ при Президії НАН України. При довірчій імовірності в 95 % помилка репрезентативності становить 5,6 %.

Джерело: результати опитувань

Рис. 1. Розподіл респондентів 2016 р. (488) та 2017 р. (287) за посадами. Стовпці: 1 – аспірант, 2 – докторант, 3 – інженерні посади, 4 – молодший науковий співробітник, 5 – науковий співробітник, 6 – старший науковий співробітник, 7 – головний/провідний науковий співробітник, 8 – керівні посади

Середній вік респондентів – 30,5 років: у аспірантів – 25,7 року, молодших наукових співробітників – 30 років, наукових співробітників — 31,2 року, старших наукових співробітників – 32,6 року. Відповідно далі – м. н. с., н. с., с. н. с. Науковий ступінь кандидата наук мають 40 % м. н. с., н. с. – 92,9 %. Ступінь доктора наук мають 6,7 % опитаних с. н. с.

Соціально-економічний стан молодих учених НАН України у 2017 р.

Огляд соціального стану вчених у 2017 р. ми почнемо з важливої зміни, яка негативно впливає на престижність професії науковця в Україні. З огляду на значний вплив навчання в середній школі на формування майбутнього фахівця, автори висловлюють занепокоєння намірам «об'єднати» фізику, біологію, хімію та інші наукові дисципліни [в «інтегрований природничий курс»](#). НАН України негативно ставиться до пропозиції МОН України й вважає її [«загрозою для системи підготовки професійних кадрів»](#). Введення єдиного та незрозумілого природничого курсу (без підручників, без підготовлених кадрів, без програм, без апробацій) може через низьку якість викладання знищити професійні плани майбутніх фахівців України в науці й техніці.

Проте головна проблема української науки – це її хронічне недофінансування. На третій рік опитувань респонденти в черговий раз вказали на значне підвищення своїх фінансових потреб (табл. 1).

Таблиця 1

Фінансові потреби молодих учених НАН України на місяць

Фінансові потреби на місяць	2015 р.	2016 р.	Зміна	2017 р.	Зміна
особиста, грн	6004,4	7048,0	14,8%	9134,15	29,6%
сімейна, грн	11714,9	17225,3	32,0%	20562,11	19,4%

Джерело: результати опитувань

Відповіді респондентів щодо якісної оцінки фінансового стану їхніх домогосподарств дуже песимістичні (рис. 2). Так, тільки 7,7 % вважають себе, якщо не заможними, то принаймні забезпеченими. 39,7 % опитаних вказали, що мають труднощі з купівлею меблів та побутових приладів, але ми відносимо їх умовно до середнього достатку. Категорія малозабезпечених становить 52,6 %. За індексом людського розвитку Україна посідає 84 місце, а Білорусь – 52 (Джахан и др. 2016: 22–23).

Джерело: результати опитувань

Рис. 2. Відповіді респондентів НАН України на питання: «Яке з цих тверджень найбільше відповідає фінансовому стану Вашої сім'ї?» (можливо обрати декілька відповідей)

Аналогічне дослідження в Білорусі показує, що основним фактором залишення наукової сфери вченими всіх вікових груп є низька заробітна плата – 82,8 % (відповіді молодих учених до 25 років – 100 %, а групи 25–34 років – 54 %). Важливими факторами також є невпевненість у майбутньому своєї наукової установи (46,1 %), низький престиж наукової діяльності (38,9 %), відсутність можливості повноцінних досліджень (30 %), відсутність творчої атмосфери в установі (18,3 %) (Щурок и Пушкевич 2016: 188–189).

Ситуація з житловим забезпеченням для української наукової молоді кардинально не змінилась 2017 р.: орендоване житло (19,2 %), власне житло (29,6 %), гуртожиток (23,7 %), проживання з батьками (27,5 %). Проте зниження частки орендованого житла й збільшення частки власного, а також збільшення частки проживання з батьками для двох груп може вказувати на подорожчання його оплати та комунальних послуг. Значить, працювати вченим можливо лише маючи власне житло або проживаючи з родичами.

В опитуванні 2017 р. респонденти могли дати якісну оцінку свого житла за шкалою від 1 (дуже погане) до 5 (дуже добре) (табл. 2). Середнє значення показника дорівнює 3,04 (мода й медіана – 3).

Таблиця 2
Загальна оцінка якості видів житла (2017 р.)

Загальна оцінка (1–5)	Види житла			
	орендоване житло	власне житло	гуртожиток	проживаю з батьками
	3,1	3,9	2,2	2,8

Джерело: результати опитувань

Гуртожитки (табл. 2) отримали найнижчу та незадовільну оцінку респондентами. Спільне проживання з батьками також не вважається задовільним. Враховуючи розміри заробітної плати, молоді вчені не можуть дозволити собі орендувати якісні помешкання. Якість власного житла респонденти в середньому оцінили на «добре».

Красномовним показником погіршення соціально-економічного стану є й зростання додаткової праці серед молодих учених НАН України. Так, у 2016 р. приблизно половина (48,8 %) респондентів вказала на наявність підробітку, у 2017 р. – уже майже три чверті опитаних (73,5 %). Лише викладацька діяльність у ВНЗ як підробіток позитивно впливає на академічного вченого, оскільки дозволяє апробувати наукові досягнення, дає відчуття впровадження своїх здобутків і можливість знайти колег та учнів, які розділяють наукові інтереси.

У табл. 3 ми бачимо показник додаткової праці за посадами.

Необхідно зазначити, що серед наведених груп найбільш негативно додаткова праця може впливати на аспірантів, яким ще необхідно сформуватись як вченим. У найгіршому разі людина, яка навчається в аспірантурі, навіть не буде сприймати себе як вченого, може імітувати наукову діяльність (псевдонаука).

Таблиця 3
Додаткова праця у молодих учених за посадами 2016–2017 рр.

Групи респондентів за посадами	Додаткова праця	
	2016 р.	2017 р.
аспіранти	49,5%	78,8%
м.н.с.	47,5%	71,8%
н.с.	48,8%	60%
с.н.с.	50,9%	73,3%

Джерело: результати опитувань

У табл. 4 наведено загальний підрахунок та показник 6 із 14 відділень НАН України.

Таблиця 4

Рівень забезпечення робочого місця молодих учених НАН України (2017 р.)

Не вистачає на робочому місці	Загальний підрахунок	ВІФП	ВБФМБ	ВФА	ВХ	ВІ	ВЕ
1	2	3	4	5	6	7	8
маю все необхідне	5,9%	2,7%	0%	7,0%	2,9%	13,0%	7,1%
комп'ютера	33,8%	43,2%	40,0%	23,3%	32,4%	30,4%	14,3%
принтера (іншої оргтехніки)	35,2%	48,6%	40,0%	27,9%	26,5%	43,5%	42,9%
доступу в Інтернет	15,0%	27,0%	20,0%	2,3%	0%	17,4%	28,6%
наукової літератури	24,0%	21,6%	11,4%	20,9%	23,5%	34,8%	7,1%
доступу до платних електронних джерел/публікацій	64,8%	67,6%	45,7%	58,1%	73,5%	56,5%	92,9%
устаткування (приладів, реактивів, матеріалів)	55,1%	29,7%	97,1%	69,8%	94,1%	13,0%	7,1%
науково-допоміжного персоналу	40,1%	24,3%	51,4%	44,2%	55,9%	43,5%	21,4%
робочого телефону	5,6%	2,7%	0%	2,3%	0%	0%	0%
Інше	5,6%	8,1%	5,7%	4,7%	2,9%	4,3%	7,1%

Джерело: результати опитувань. Відділення історії, філософії та права (ВІФП), Відділення біохімії, фізіології і молекулярної біології (ВБФМБ), Відділення фізики і астрономії (ВФА), Відділення хімії (ВХ), Відділення інформатики (ВІ), Відділення економіки (ВЕ).

Доступу до платних електронних джерел потребують усі респонденти на значному рівні. Для економістів потреба в зарубіжних статтях і матеріалах (статистичні бази даних) найвища.

Наприклад, авторам було б цікаво ознайомитись з результатами аналогічного соціологічного дослідження в Хорватії щодо публікаційної активності їхніх молодих учених ([Katarina Prpić «The Publication Productivity of Young Scientists: An Empirical Study»](#)), але завантаження повної версії статті коштує 34,95 євро, або 1105,82 грн. Потреба в науковому обладнанні та матеріалах у молодих учених дуже гостра. Для біологів і хіміків вона найвища й становить майже 100 %, жоден респондент із Відділення біохімії, фізіології і молекулярної біології не вважає, що він має обладнане робоче місце.

Огляд соціально-економічного стану молодих учених НАН України ми завершили показником оплати відряджень: сторона, що приймає (36,9 %), проект або грант (27,9 %), за кошти своєї установи (13,6 %), власні кошти (64,1 %). Фінансування відряджень на конференції за місцем роботи явище рідкісне. Найкращі показники із залученням коштів із грантів та спільних проектів на відрядження с. н. с., які мають відповідний досвід. Необхідно зазначити, що для вченого участь у зарубіжних конференціях – це не тільки виступ зі своїми результатами, а й можливість знайти партнерів для спільних проектів.

Підсумовуючи отримані дані можна стверджувати про погіршення соціально-економічного становища молодих учених НАН України, оцінки респондентів своїх фінансових потреб у першій половині року вже перевищують прогнозований рівень інфляції за весь рік. Деякі з наведених проблем можливо вирішити неекономічними засобами: наприклад, покращити доступ до зарубіжних електронних публікацій міжнародними угодами та створенням українських спеціальних ресурсів. Зняття бюрократичних бар'єрів

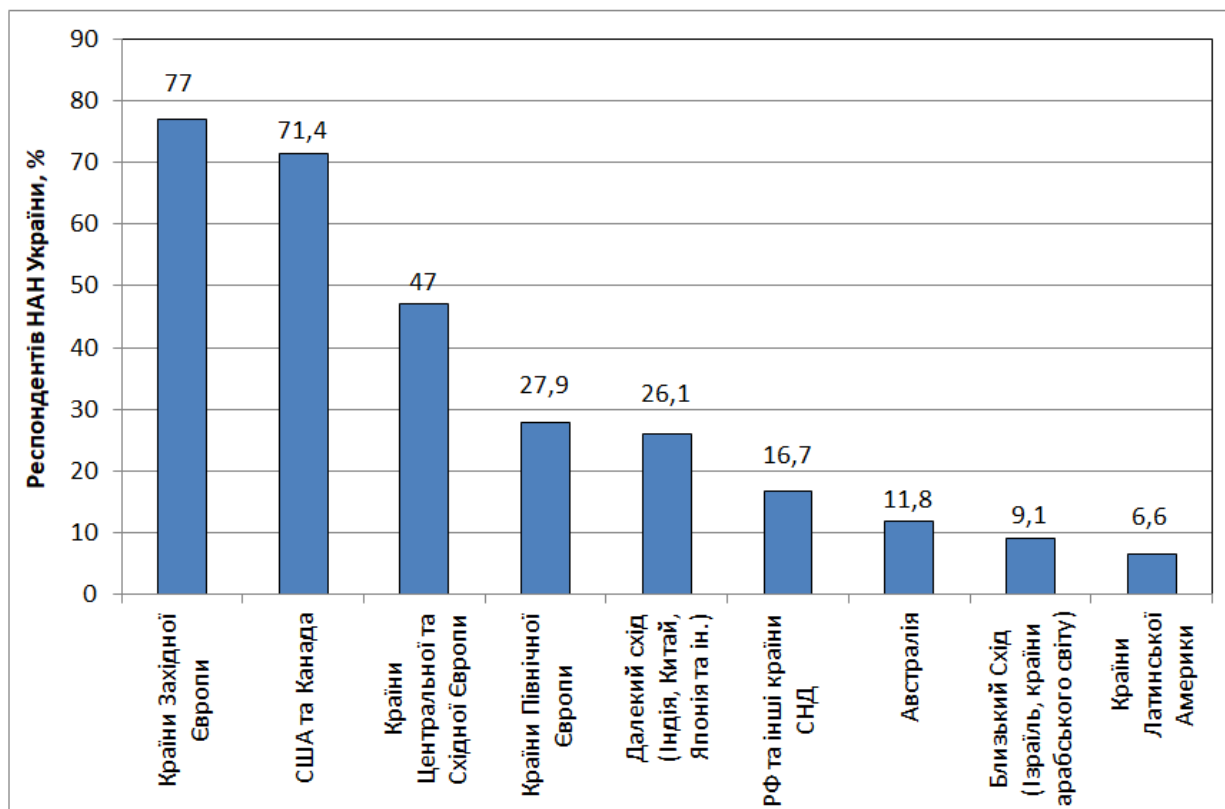
та допоміжні програми щодо викладацької діяльності покращать становище науковців.

Академічна мобільність та міграційні наміри молодих учених НАН України¹

У глобалізованому світі зникають національні кордони, а наука завжди була інтернаціональною. Для розвитку наукових досліджень є дуже важливим науковий та культурний обмін. Респонденти 2017 р. оцінили важливість впливу наукової мобільності на свої дослідження у 3,58 бала за п'ятибальною шкалою.

Власне саме політико-економічні умови обмежували вчених, особливо виразно це проявилось під час холодної війни, причому по обидва боки «залізної завіси». І Радянський Союз, і західні демократії в боротьбі за світовий престиж намагалися контролювати працю та переміщення своїх вчених, які займалися стратегічними дослідження (наприклад, атомний та космічні проекти). Окремі винятки або порушення «правил» лише їх підкреслювали.

Розвинуті країни, які посідають провідні місця серед економік світу, нині можуть собі дозволити пропагувати «відкриту та вільну науку» й залучати дослідницьку еліту з країн, що розвиваються, та країн третього світу. Академічна мобільність вчених та викладачів ВНЗ вже набула значення стратегічного фактора інтеграції України у світовий освітньо-науковий простір. На рис. 3 показано рівень інтересу респондентів до ряду регіонів світу.

Джерело: результати опитувань

Рис. 3. Відповіді респондентів НАН України на питання «Який регіон є важливим для вчених вашої спеціальності? (можливо обрати декілька відповідей)»

¹ Академічна мобільність – можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому закладі вищої освіти (науковій установі) на території України чи поза її межами (ЗУ «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. № 1556-VII). Визначення, на нашу думку, невадале, оскільки сформульоване для науково-педагогічних працівників.

Перші місця посідають західні європейські країни, США та Канада, очевидно завдяки потужним економікам та високому рівню розвитку науки. Китай, Індія, Японія цікавлять понад чверть респондентів, незважаючи на культурні відмінності. РФ та країни СНД менш привабливі через політичні обставини та нижчий рівень оплати праці.

Небезпека для наукового потенціалу нашої країни очевидна. Чим більше буде зростати академічна мобільність українських науковців та погіршуватись їхній соціально-економічний стан, тим швидше найталановитіші й висококваліфіковані кадри через систему міжнародних наукових організацій, двосторонніх грантів на спільні проекти (які виконують функцію відбору) будуть переміщуватися на більш вигідні соціально-економічні та професійні умови. Для окремого спеціаліста наукова (або загальна) еміграція замість жевріння в українській науці (особливо на тлі скандалів про захисти чиновниками псевдонаукових дисертацій) є зрозумілою також і з погляду самореалізації та вирішення глобальних наукових задач. У розвинутих країнах, де наука й освіта посідають чільні місця, існує саме академічна мобільність (а наукова еміграція відсутня), яка позитивно впливає на розвиток наукової спільноти. Для менш розвинутих країн, щоби досягти подібної високої мети, потрібні прораховані та цілеспрямовані заходи – наукова політика.

Аналізуючи дані опитувань з 2016 р. автори помітили, що міграційні наміри: 1) є приблизно на однаковому рівні в молодих учених за посадами (таблиця в попередній статті); 2) є більш чіткими в респондентів із більшими науковими здобутками та досвідом зарубіжних відряджень (табл. 5).

Таблиця 5

Показники зі службових відряджень НАН України у 2016 р.

Показник	НАНУ 2016 р.		НАНУ 2017 р.		
	загальний підрахунок	бажають виїхати	Загальний підрахунок	Бажають працювати за кордоном в науковій установі / університеті	Бажають працювати за кордоном в іншій сфері діяльності
Стажування	19,9%	28,2%	21,3%	26,6%	26,4%
Контракт	9%	12,6%	22,4%	25,3%	18,9%
Конференції	41,8%	50%	46,9%	52,6%	47,2%
Не було	47,5%	38,8%	38,1%	31,8%	41,5%
Інше	3,3%	1,5%	2,8%	3,9%	3,8%

Джерело: результати опитувань

Показники з академічної мобільності респондентів НАН України за посадами на рис. 4.

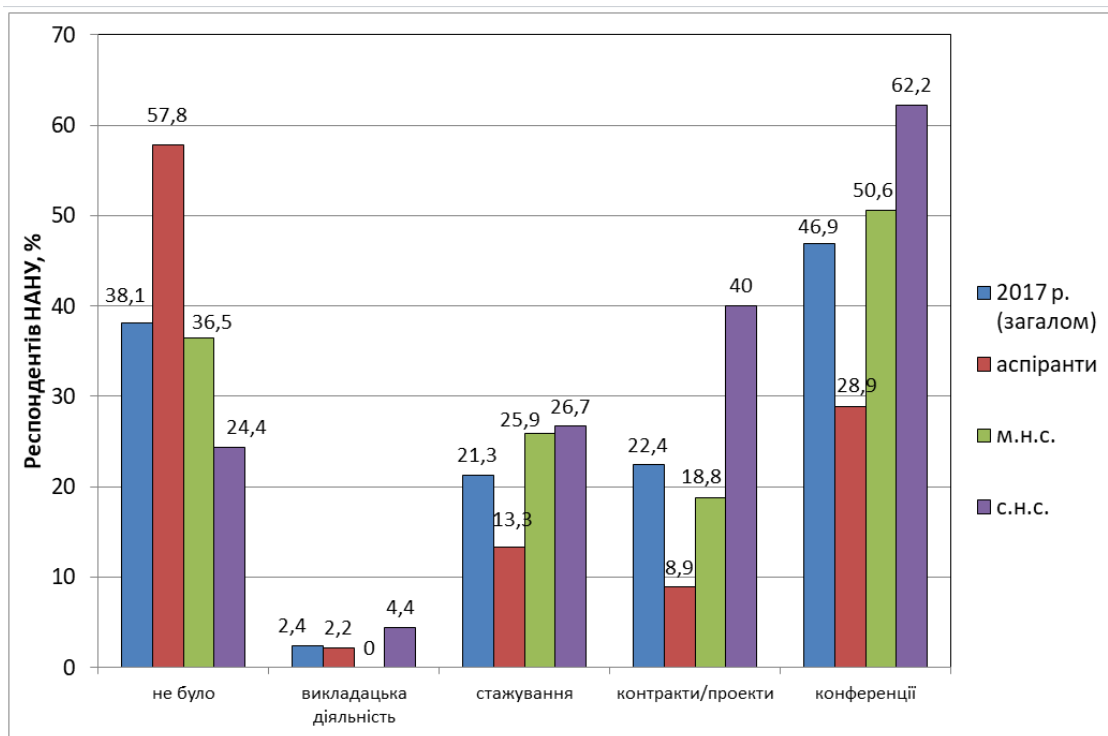
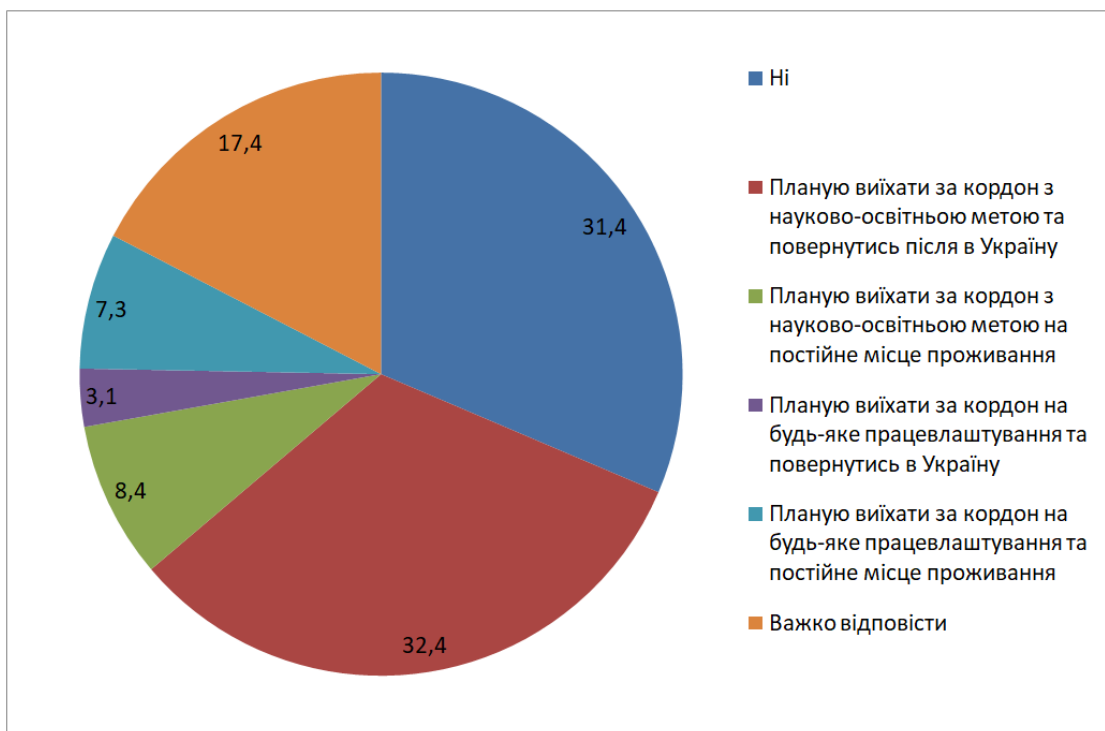

Рис. 4. Відповіді респондентів НАН України на питання «З якою метою Ви мали робочі поїздки за кордон за останні п'ять років? (можливо обрати декілька відповідей)»

Загалом показники з виїзду за кордон є прийнятними, особливо у с. н. с. Проте привертають увагу деякі проблеми. У більшості аспірантів (57,8 %) не було жодних поїздок, хоча для цієї групи вони становлять найбільшу цінність. Річ у тім, що аспіранту важливо не обмежуватися науковим рівнем своєї установи й слід активно встановлювати зв'язки із зарубіжними колегами, які будуть впливати на формування майбутнього вченого. Показники з викладацької діяльності в інших країнах у всіх груп дуже низькі. На те є три причини, на нашу думку. По-перше, економічні можливості молоді щодо тривалих відряджень та проживання в інших країнах. По-друге, юридичні труднощі з оформленням подібних відряджень, навіть для 90 днів, хоча викладацька діяльність звичайно вимірюється за семестрами. По-третє, викладацька діяльність найбільш яскраво показує, наскільки теоретичні знання (для спільного проекту більш важливі практичні навички, здобутки та досвід) українських вчених цікаві світовій науковій спільноті.

Розподіл міграційних намірів молодих учених НАН України зображено на рис. 5. І цифри є тривожними: п'ята частина (18,8 %) має сформований намір виїхати за кордон, причому одна шоста частина (15,7 %) – на постійне місце проживання. Позитивним із погляду міжнародної мобільності може вважатися показник щодо науковців, які планують побувати за кордоном із науково-освітньою метою та приїхати до України – 32,4 %. Проте важливо бути впевненими, що вони дійсно повернуться.

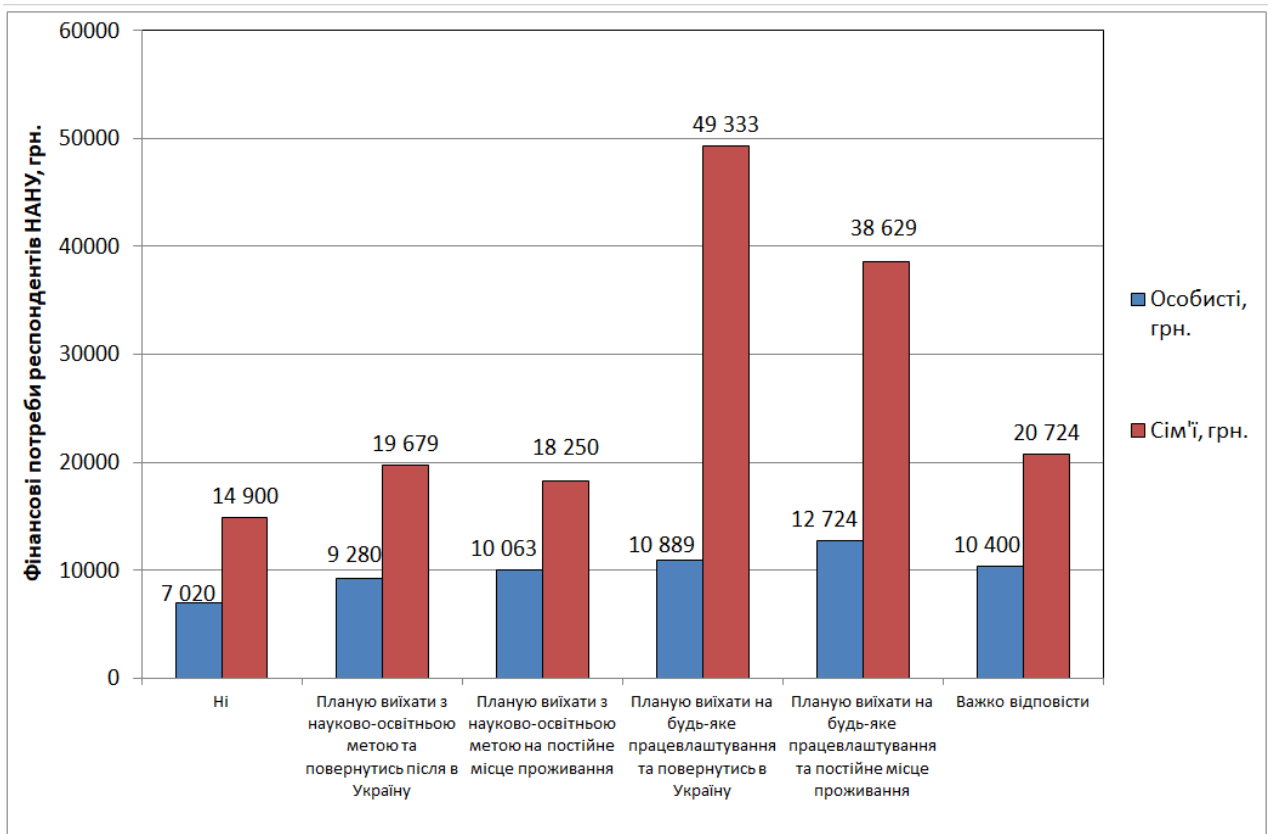

Джерело: результати опитувань

Рис. 5. Відповіді респондентів НАН України (2017 р.) на питання «Чи збираєтесь Ви найближчим часом виїхати за кордон з метою продовження наукових досліджень або навчання?»

Для порівняння наведемо міграційні наміри молодих учених (вік до 35 років) НАН Білорусі (2016 р.): 52,8 % респондентів не мають намірів виїзду за кордон, 21 % мають намір поїхати на тимчасову роботу за науковим грантом або контрактом, 3,4 % бажають виїхати за кордон назавжди, 22,7 % завагалися з відповіддю (Щурок и Пушкевич: 196–198). Отже, міграційні наміри української академічної молоді значно вищі – в 4,6 раза – за наміри білоруських колег. Більшість респондентів із міграційними намірами в обох країнах бажають радше тимчасової поїздки та працевлаштування з можливістю повернутись на батьківщину та витратити зароблені кошти в рідній країні – ризика, характерна для загальної трудової міграції.

Зв'язок економічного становища з міграційними намірами молодих учених НАН України зображено на рис. 6.

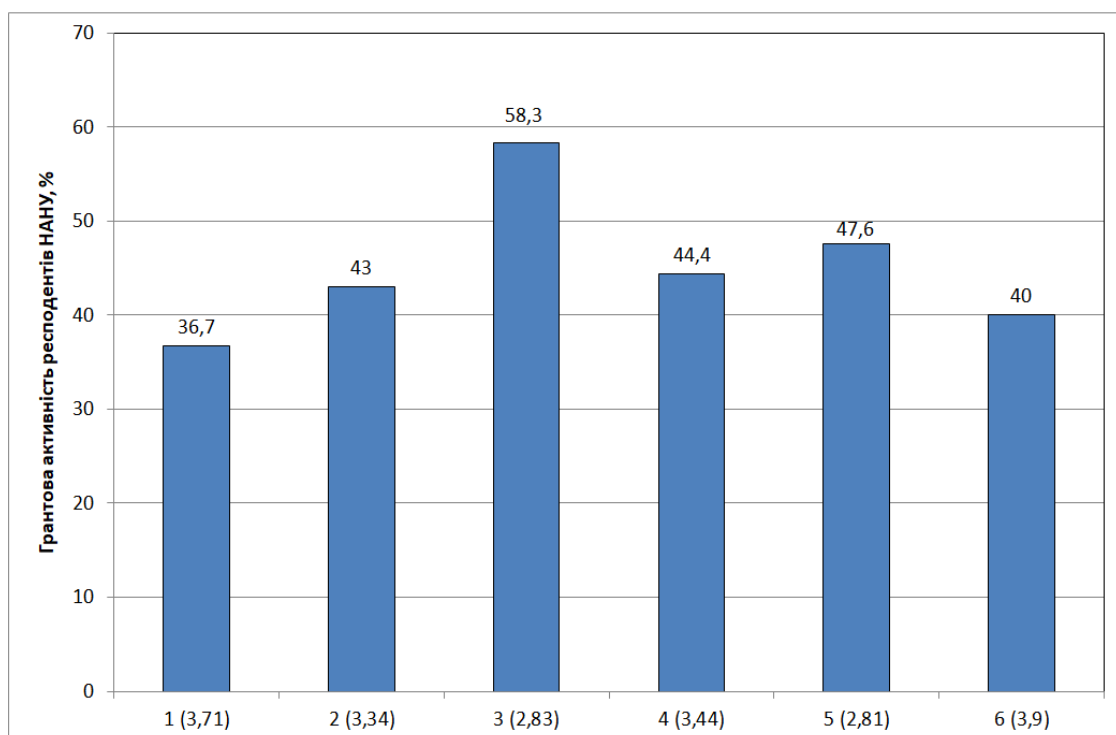

Джерело: результати опитувань

Рис. 6. Зв'язок фінансових потреб респондентів з міграційними намірами (2017 р.)

У групи, яка не має жодних міграційних намірів (група 1), дуже низькі показники фінансових потреб. У групі 4, яка об'єднує загальні трудові міграційні наміри, найвищі показники з фінансових потреб сім'ї. Респонденти, які планують виїзд назавжди за кордон та працю у будь-якій сфері, теж мають високі фінансові потреби.

На рис. 7 зображено зв'язок грантової активності та міграційних намірів.

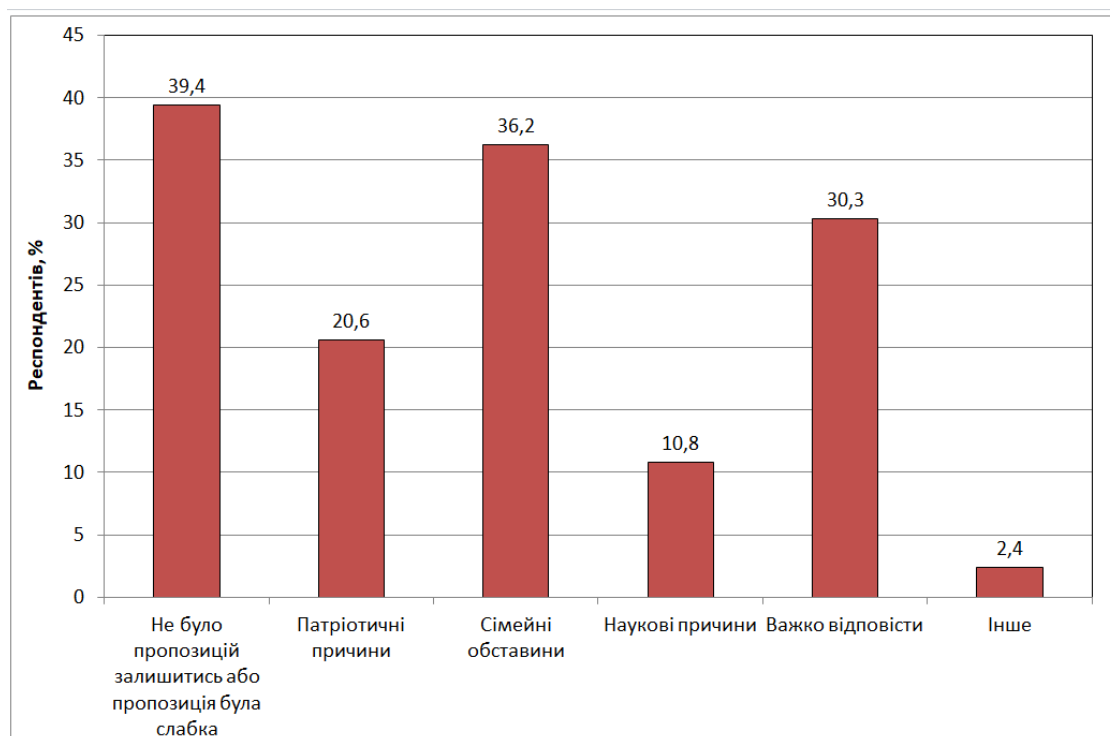

Джерело: результати опитувань

Рис. 7. Зв'язок грантової активності респондентів НАН України з міграційними намірами. Стовпці: 1. Ні, 2. Планую виїхати за кордон з науково-освітньою метою та повернутись після в Україну, 3. Планую виїхати за кордон з науково-освітньою метою на постійне місце проживання, 4. Планую виїхати за кордон на будь-яке працевлаштування та повернутись в Україну, 5. Планую виїхати за кордон на будь-яке працевлаштування та постійне місце проживання, 6. Важко відповісти. У дужках середня оцінка респондентами прозорості грантової системи в Україні за 10-бальною шкалою

Респонденти (група 3), які бажають наукової еміграції, мають найвищий показник із грантової активності (у 58,3 % досвід отриманого гранту) та дали низьку оцінку рівню прозорості грантової системи України. Група 5, яка бажає загальної еміграції, також поставила низьку оцінку й посідає друге місце за грантами. І навпаки, респонденти, які не мають міграційних намірів або вагаються, дали вищі оцінки.

Необхідно зазначити, що питання довготривалого життя в іншій країні для висококваліфікованого спеціаліста з небагатої країни, постає одразу після гарної пропозиції офіційного працевлаштування за фахом, як це показано на рис. 8. Респонденти надали перше місце (39,4 %) опції про наявність (або слабкість) пропозиції залишитись.

Джерело: результати опитувань

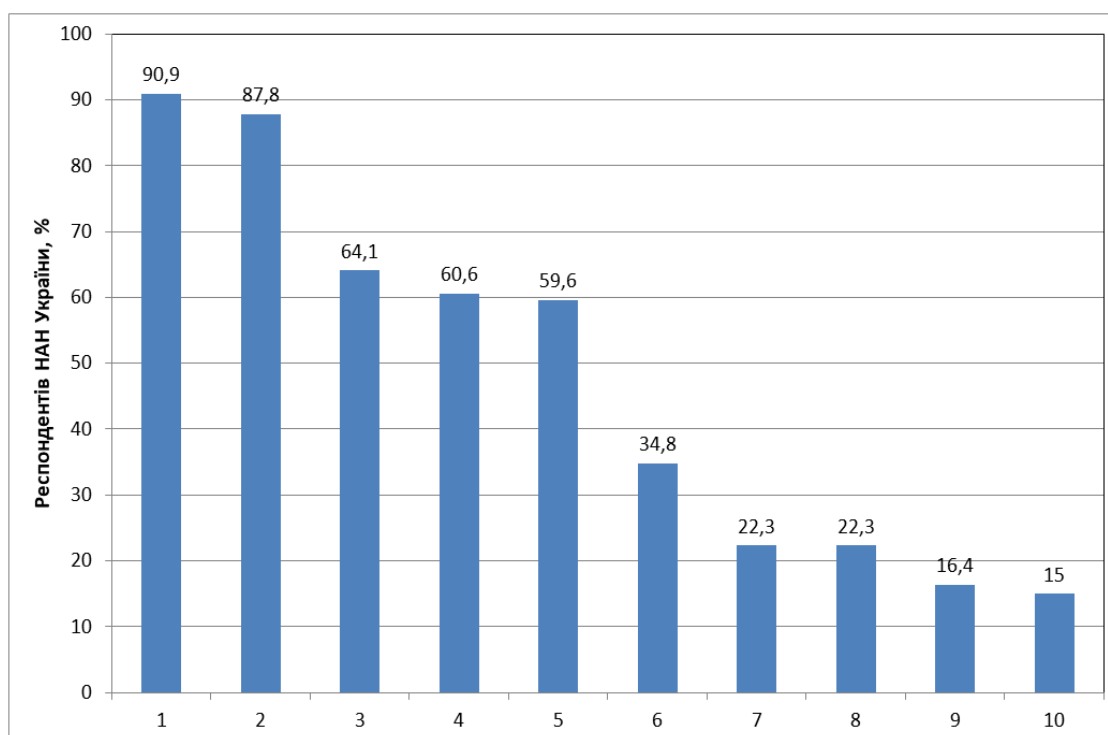
Рис. 8. Відповіді респондентів НАН України на питання «З яких причин Ваші колеги повернулися на Україну після тривалого перебування (більше ніж 3 місяці) за кордоном? (можливо обрати декілька відповідей)»

Під опцією «Ваші колеги» можна розуміти не тільки взагалі колег респондентів, які працюють із ними в одній установі, або в інших наукових установах, без вікового обмеження, а також як молодь бачить наукову спільноту України з цього питання. Головні причини повернення вчених після тривалого відрядження, на думку респондентів, – відсутність пропозицій

залишитись та сімейні обставини. А тільки 10,8 % обрали причиною повернення наукову діяльність.

Мотивами короткочасних відряджень для респондентів НАН України є підвищення кваліфікації (64,5 %), заробіток за фахом (63,1 %), проведення експериментальної частини дослідження (57,1 %), спільний науковий проект (43,6 %). На аналогічне запитання в НАН Білорусі респонденти віком 25–34 років дали схожі відповіді, але з меншим впливом економічного фактора: покращення кваліфікації (81,8 %), покращення матеріального становища (40,9 %), побачити світ (27,3 %) (Щурок и Пушкевич 2016: 193).

На рис. 9 зображено думку респондентів щодо виїзду вчених України за кордон.

Джерело: результати опитувань

Рис. 9. Відповіді респондентів НАН України на питання «На Вашу думку, до основних факторів виїзду за кордон ваших колег належать: (можливо обрати декілька відповідей)» Стовпці: 1. Недостатній рівень заробітної плати, 2. Недостатній рівень фінансування науки в цілому, 3. Відсутність перспектив зростання, 4. Несприятливі умови праці, 5. Складність проведення експериментальної частини досліджень, 6. Можливість комерціалізувати наукові доробки за кордоном, 7. Відсутність свободи наукової творчості, 8. Незнання наукових результатів, 9. Обмежений доступ до традиційних та електронних джерел інформації, 10. Сімейні обставини

Отже, з рис. 9 ми бачимо чіткий поділ на три категорії причин: 1) низька заробітна плата та низький рівень фінансування науки (близько 90 %); 2) несприятливі умови праці (близько 60 %) у 3–5 та 9 (16,4 %) стовпцях; 3) труднощі з професійною реалізацією (близько 20–30 %), яка охоплює відповіді 6–8. Сімейні причини лише 15 %.

«Для України стратегія рееміграції є малоймовірною (поки фінансування науки не буде становити принаймні 1,7 % від ВВП), й втрати інноваційно-наукового потенціалу з плином років стають все більш очевидними.»

У Білорусі на аналогічне питання респонденти 25–34 років відповіли щодо виїзду за кордон на постійне проживання: економічні причини – 67,7 %, соціальний стан – 25,8 %; реалізувати свій науковий потенціал – 29 % (Щурок и Пушкевич: 191). Отже, соціальні та професійні причини еміграції академічної молоді України та Білорусі знаходяться на одному рівні, близько 30 %, але економічні показники в НАН України вищі на 20–30 %, ніж у НАН Білорусі. Щодо міркувань або рішення залишити свою установу молоді респонденти з НАН Білорусі вказали наступні причини: низька заробітна плата (середнє – 60 %, хоча в окремих відділень наук до 92,7 %), невпевненість у майбутньому наукової установи (у фізиків середнє – 54,2 %), низький престиж наукової діяльності (у медиків середнє – 48,1 %), відсутність умов для повноцінної праці та відсутність творчої атмосфери (близько 30 %) (Щурок и Пушкевич: 195–197).

Китай, який вже претендує на перше місце у світовому виробництві, вирішив проблему наукової еміграції економічним шляхом. Своїм співвітчизникам, які емігрували на Захід та досягли наукових успіхів, КНР пропонує повернутися на високу заробітну плату та посісти керівні наукові посади. Таким чином, китайські вчені проходять своєрідний відбір та стажування в західних наукових центрах. Вчених з інших країн також активно запрошують працювати. Але для України стратегія рееміграції є малоімовірною (поки фінансування науки не буде становити принаймні 1,7 % від ВВП), й втрати інноваційно-наукового потенціалу з плином років стають все більш очевидними.

Несприятливі умови праці та труднощі з професійної самореалізації можна частково компенсувати неекономічними засобами, якщо зробити більш гнучкою систему посад та наукових підрозділів. Ми згоджуємося з тезою [С. Єсилевського](#) (д. ф.-м. н., пров. н. с. в Інституті фізики НАН України), що в майбутній реформі науки слід поєднати кращі якості радянської та західної систем організації при формуванні наукових груп, звичайно з попереднім пілотним апробуванням. Ми зазначаємо, що норма про тимчасові творчі наукові колективи (тобто можливість швидкої організації наукової групи для ініціативного або грантового дослідження) не є новацією, вона була в минулому законі про науку 1991 р. та існувала в радянській науці в 1980-х (Постановление Государственного комитета СССР). Але фактично вона не виконувалась, як і фінансування науки на рівні 1,7 % від ВВП.

Для того, щоб остаточно не втратити потенціал української наукової діаспори, важливо яким чином ці вчені підтримуватимуть зв'язки з вітчизняною наукою. Доволі позитивним є такі відповіді респондентів. Абсолютна більшість (97,2 %) бажали б допомогти співвітчизникам у разі свого переїзду в іншу країну: спільні публікації – 75,5 %, спільні проекти – 71,8 %, особисте листування – 58,5 %, допомога в стажуванні та праці колег – 55,7 %, допомога в пошуку фінансування – 47,7 %. Оскільки найбільш надійною формою міжнародної співпраці вчених є дослідження в проекті за грантом, хотілось би, щоб ця опція була більш суттєвою у відповідях українських вчених.

Висновки

1. Соціологічні опитування 2015–2017 рр. показали незадовільний соціально-економічний стан молодих вчених НАН України та стійку тенденцію до його погіршення.

2. Економічні причини є одним з основних факторів обмеження академічної мобільності молодих учених, вплив на свої дослідження якої вони визнають як досить вагомий. Найбільш успішні в грантовій діяльності молоді вчені й ті, що мають досвід відряджень, частіше замислюються над еміграцією.

3. Складний економічний стан науки, низька заробітна плата, несприятливі умови праці, труднощі професійної самореалізації є факторами посилення міграційних намірів молодих вчених.

4. У молодих учених НАН України доволі високий рівень намірів щодо трудової міграції, тобто бажання тимчасового підробітку за кордоном та витрачання зароблених коштів на батьківщині.

5. Міграційні наміри українських і білоруських молодих учених загалом схожі, зокрема й за економічними причинами, проте українська молодь на сучасному етапі більш схильна замислюватись над виїздом за кордон, через гіршу соціально-економічну ситуацію. Введення більш гнучкої кадрової політики може лише частково компенсувати негативні тенденції.

6. Для української наукової політики необхідна стратегія перетворення міграційних намірів молодих учених на мобільність та налагодження співробітництва з науковою діаспорою.

ФІНАНСОВИЙ СТАН МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ НАН УКРАЇНИ

commons.com.ua

За останні два роки українців в іноземних університетах стало більше на 29%

66% цього приросту склали українці, які навчаються в Польщі

ЗА ІНДЕКСОМ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ
УКРАЇНА НА 84 МІСЦІ СЕРЕД 188 КРАЇН

7,7% **39,7%** **52,6%**

молодих науковців вважають себе забезпеченими

опитаних науковців мають середній достаток

більше половини молодих науковців - малозабезпечені

ЧОМУ МОЛОДЬ ЙДЕ З НАУКИ?

Низька заробітна плата

Наука - це не престижно

Немає можливості проводити дослідження

МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ
БРАКУЄ КОШТІВ
НА ОДЯГ

СПІЛЬНЕ

ДОДАТКОВА ПРАЦЯ СЕРЕД МОЛОДИХ ВЧЕНИХ УКРАЇНИ

2016 рік - 50%
молодих вчених
має підробіток

2017 рік -
підробляють
уже 74%
науковців

64%

вчених їдуть у відрядження за
власний кошт

ЧОГО БРАКУЄ ВЧЕНИМ?

34%

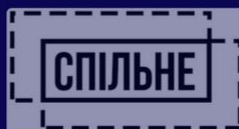
НЕ ВИСТАЧАЄ
КОМП'ЮТЕРА НА
РОБОЧОМУ МІСЦІ

БРАКУЄ ДОСТУПУ ДО
ПЛАТНИХ ЕЛЕКТРОННИХ
ДЖЕРЕЛ

64,8%

55,1%

НЕ МАЮТЬ НЕОБХІДНОГО
УСТАТКУВАННЯ

commons.com.ua

ЧОМУ МОЛОДІ НАУКОВЦІ ЇДУТЬ З УКРАЇНИ?

Кожен п'ятий молодий науковець
має намір виїхати за кордон. А
кожен шостий з них - на постійне
проживання

commons.com.ua

90% НИЗЬКА
ЗАРОБІТНА
ПЛАТА

59%
СКЛАДНО
ПРОВІДИТИ
ЕКСПЕРИМЕНТИ

22%
ВІДСУТНІСТЬ
НАУКОВОЇ
СВОБОДИ

30% ТРУДНОЩІ З
РЕАЛІЗАЦІЄЮ

60% ПОГАНІ
УМОВИ
ПРАЦІ

МОТИВИ ВІДРЯДЖЕНЬ:

- підвищення кваліфікації - 64,5%
- заробіток за фахом - 63,1%
- проведення експериментальної частини - 57,1%
- спільний науковий проект - 43,6%

СПІЛЬНЕ

Посилання

Гусаков, В., 2017. *Аксиосфера белорусской науки и пути ее совершенствования: сб. докл., выступлений, публикаций в СМИ, приветственных и вступительных и вступ. Слов Предс. Президиума НАН Беларуси В. Г. Гусакова*. Минск : Беларуская навука.

Джахан, С. (ред.) 2016. *Резюме «Доклад о человеческом развитии 2016» Человеческое развитие для всех и каждого*. Доступ 17.11.2017 по ссылке: [\[link\]](#).

Державна служба статистики України 2012. *Середня заробітна плата за регіонами за місяць у 2012 році*. Доступ 01.11.2017 за посиланням: [\[link\]](#).

Державна служба статистики 2016. *Доповідь «Демографічна ситуація» 2016 рік*. Доступ 17.11.2017 за адресою: [\[link\]](#).

Державна служба статистики України 2017. *Соціально-економічний розвиток України за січень – вересень 2017 р.* Доступ 01.11.2017 за адресою: [\[link\]](#)

Державний та гарантований державою борг України за станом на 30.09.2017. Доступ за посиланням: 01.11.2017: [\[link\]](#).

Жабін, С. і Казьміна О., 2017. «Молоді науковці: соціальний стан та умови праці в Національній академії наук України». В: *Спільне*. Доступ 01.11.2017 за адресою: [\[link\]](#).

Здіорук, С. і Богачевська, І. *Академічна мобільність як фактор інтеграції України у світовий науково-освітній простір. Аналітична записка*. Доступ 24.11.2017 за адресою: [\[link\]](#).

Міграція як чинник розвитку в Україні 2016. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні «Дослідження та діалог у сфері міграції і грошових переказів в Україні». Доступ 17.11.2017 за адресою: [\[link\]](#).

Міністерство фінансів України 2013. *Інформаційна довідка щодо державного та гарантованого державою боргу України (станом на 31.12.2012)*. Доступ 01.11.2017 за адресою: [\[link\]](#).

Попович, А. и Кострица, Е., 2017. «Сравнительная оценка перспектив восстановления кадрового потенциала науки в Украине, России и Беларуси». В: *Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки в контексті інтеграції України в Європейський науково-інноваційний простір: матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції, Одеса, 11–13 вересня 2017 р. НАНУ, ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України»*. Київ: Видавництво «Фенікс».

Постановление Государственного комитета СССР по науке и технике «Об утверждении Положения о временном коллективе для проведения работ по решению перспективных научно-технических проблем межотраслевого характера, созданию и освоению в производстве новой техники, технологии и материалов» от 17 февраля 1984 г. № 56.

Слободян, О., Стадний, Є., 2017. *Доповідь «Українські студенти за кордоном: скільки та чому?» від 13 грудня 2016*. CEDOS Аналітичний центр. Доступ 17.11.2017 за посиланням: [\[link\]](#).

Щурок, Э. и Пушкевич, С., 2016. «Миграционное поведение ученых как социально-профессиональной группы на примере НАН Беларуси». В: *Проблемы деятельности ученого и научных коллективов*; вып. 2, с. 183–206.